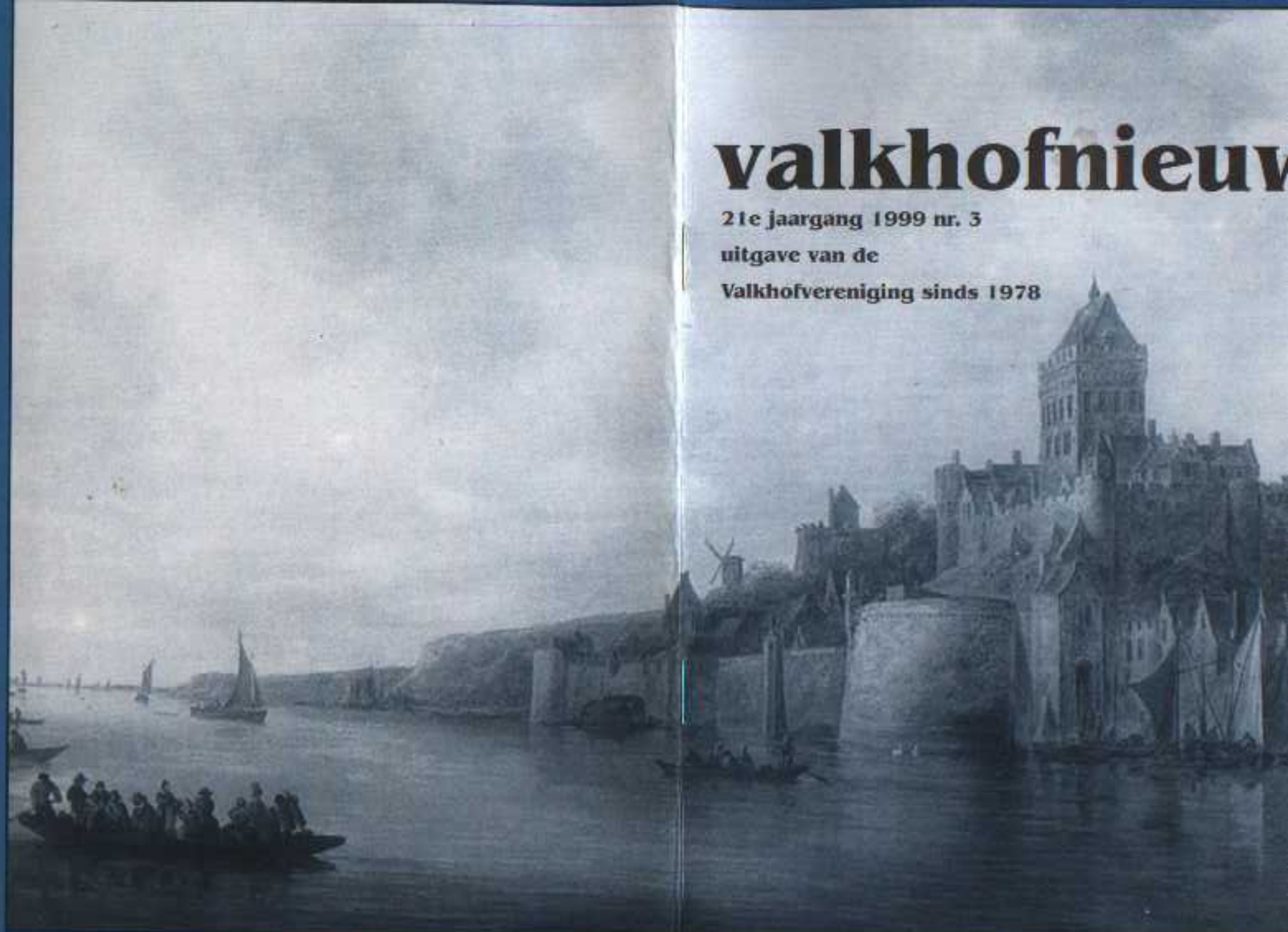

valkhofnieuws

21e jaargang 1999 nr. 3

uitgave van de

Valkhofvereniging sinds 1978

Colofon Valkhofnieuws

Valkhofnieuws: Verschijnt 4x per jaar en is een uitgave van de Valkhofvereniging.
ISSN-nr.: 1382-3760

Redactieadres: Valkhofnieuws
Postbus 1390
6501 BJ NIJMEGEN

Redactieleden: H. Schoonwater
A. Janssen
P. Hoos
M. Vollebregt (hfd. red.)

Artikelen: Aanleveren -indien mogelijk- op diskette (WP 5.1)
De redactie kan artikelen inkorten of niet plaatsen.

Valkhofvereniging

Lidmaatschap: Postbus 1390 6501 BJ NIJMEGEN

Contributies: f 25,- per kalenderjaar
Postbank 44.38.363 t.n.v.
Valkhofvereniging Nijmegen.

Valkhofkapel: Conservator: drs. E.F.M. Boshouwers
Groenewoudseweg 49
6524 TP NIJMEGEN
Tel.: 024 - 3232587

VOORWOORD BIJ VALKHOFNIEUWS 1999-3

Door Maurice Vollebregt

Het bestuur van de Valkhofvereniging ontving helaas het bericht, dat redactie-medewerker en oud-bestuurslid Henk Schoonwater op 22 oktober in zijn woonplaats Arnhem was overleden, op 77-jarige leeftijd. Henk heeft veel voor onze vereniging en voor ons blad Valkhofnieuws betekend.

Als zoon van een schilder werd Henk in de Nijmeegse Ziekerstraat geboren. Tijdens het bombardement van 22 februari 1944 was hij samen met zijn broer misdienaar in de Molenstraatskerk, waaruit zij op miraculeuze wijze konden ontsnappen. Henk verhuisde naar Arnhem waar hij jarenlang werkte op de restauratie-afdeling van het Arnhemse Gemeente-museum. Hij bleef echter Nijmegenaar in hart en nieren en hij werd al in een vroeg stadium, enthousiast gemaakt door Hein van Brienen, lid van de Valkhofvereniging.

Door werk en studie was Henk als geen ander binnen onze vereniging een echte kenner van kunst en architectuur en zo leverde hij ongeveer 15 jaar zijn eerste bijdragen aan dit blad. Zijn persoonlijke belangstelling ging speciaal uit naar de Byzantijnse kunst. Vooral via zelfstudie werd Henk een verdienstelijk iconenschilder. Hij maakte zelfs reizen naar Rusland, om daar de 'kunst af te kijken'. Voor de Valkhofkapel maakte Henk twee iconen waarop keizerin Theophano en haar echtgenoot Otto II staan afgebeeld. Later gaf hij ook lessen in de iconen-schilderkunst. Maar ook andere schilderstijlen werden door hem beheerst. Zo was ik zelf altijd onder de indruk van een prachtig schilderij (een kopie van een Rubens) dat quasi-nonchalant in de hal van zijn huis hing. Een wonderbaarlijk huis, dat het midden hield tussen een museum en een bibliotheek, en waar men zich in een andere wereld waande. Verderop in dit nummer treft u een 'in memoriam' aan, geschreven door onze voorzitter. Wij zullen Henk missen; niet alleen als redactielid maar ook als persoon.

Ondanks het verlies van Henk heeft de redactie toch een nummer kunnen samenstellen met gevarieerde bijdragen. Zo heeft voorzitter Boshouwers een artikel geschreven over het kasteel-raadhuis te Helmond, dat zeer waarschijnlijk het doel van onze volgende leden-excursie wordt. Op veler verzoek is de tekst van een lezing door 'Lent-kenner' M. Schenkels, welke hij op een eerdere ledenvergadering hield, in dit blad opgenomen. De heer Schenkels neemt ons mee naar de middeleeuwen, waar kasteelheer Diederik van Lent, tevens burggraaf van Nijmegen, ongewild betrokken raakt in de legendarische Gelderse 'burger-oorlog' tussen de Heekerens en de Bronkhorsten.

Tot slot kan ik U mededelen, dat er een themanummer gaat verschijnen: Valkhofnieuws 4 is geheel gewijd aan Hendrik Hoogers, de 'kunstenaar-burgemeester' die de Valkhofburcht als laatste tekenaar wist te vereeuwigen...!

VAN BURCHT TOT ZANDKASTEEL

Door E.F.M. Boshouwers, conservator

Reeds een viertal jaren geleden opperde Maurice Vollebregt, redacteur van dit blad en medebestuurder van de Valkhofvereniging, het idee om de Valkhofburcht in zand te laten verschijnen, zoals dat bekend is geworden op het Scheveningse strand met andere zandcreaties. Veelvuldig overleg met de directeur van het evenementenbureau van de VVV Gerard van Groningen, leidde echter niet tot resultaat. Het was o.a. de kostbare investering in zand en locatie, en de daaraan verbonden eisen van veiligheid en bescherming van het bouwwerk, die daarbij een grote rol hebben gespeeld.

Dit jaar echter kwam bij de directeur van museum "de Stratenmakerstoren" (gelegen aan de Waalkade te Nijmegen en direct aan de voet van de Valkhofheuvel) Wim de Mul het idee weer opnieuw in beeld. Hij stelde voor om samen een expositie op te starten onder de pakkende titel "Van Burcht Tot Zandkasteel".

Hij zou beneden in het rondeel op de open binnenruimte het zandkasteel bouwen en in de expositiezaal een tentoonstelling inrichten omtrent het Valkhof in de meest brede zin van het woord: van Romeinen tot heden. De Valkhofvereniging zou in de St. Nicolaaskapel op het Valkhof een tentoonstelling inrichten rondom de doelstellingen en de activiteiten van de Valkhofvereniging en de Valkhofstichting.

De opening van de tentoonstelling vond op vrijdag 2 juli plaats bij mooi weer en in de presentie van Karel de Grote, die meermalen op het Valkhof zijn Pasen heeft gevierd. De ludieke ambiance van de opening met diverse genodigden haalde de pers en zette een stoot van bezoekers in beweging. Zowel het zandkasteel, waarvoor de gedetailleerde tekeningen met maatvoering (van de hand van Jan Grandjean Pernod Comtesse) door de vereniging werd aangeleverd, als de beide binnenexposities, trokken veel bezoekers. De maquette van de burcht was ook weer terug in de kapel en mocht, na een grondige restauratie door H. Lamers (ook de oorspronkelijke bouwer), zich verlustigen in een brede belangstelling.

In een brede foto-expositie was het werk in en om de kapel en het verenigingswerk in beeld gebracht. Een paar aspecten daaruit: de St. Nicolaaskapel is ook vredeskapel (sinds 1986), eerste gemeenschappelijke herdenking WO II mét Duitsers (sept. 1994), grondradaronderzoeken (TU-Delft en UVA-Amsterdam), restauratiewerkzaamheden door de Gemeente Nijmegen, aanleg van klimaatregeling (vloerverwarming) in de kapel (winter 1997-1998), huwelijksplechtigheden en muziekuitsvoeringen, excursies met leden, enzovoort. Een geslaagde expositie, die wij hebben kunnen oprekken tot en met de "Open Monumentendag" begin september van dit jaar. We kunnen terugzien op een mooie periode met veel positieve uitstraling voor beide instellingen.

INBRAAK IN DE ST. NICOLAASKAPEL

Door E.F.M. Boshouwers, conservator

Net als op de TV is niet alle nieuws Goed nieuws. Als de avond valt over het Valkhof staat de St. Nicolaaskapel eenzaam in de Noordwesthoek van het Valkhof. In de vroege avond lopen er nog wel wat buurtbewoners om hun hond uit te laten, later op de avond verschijnt er wat vager publiek. Dan verdwijnt ook de sociale controle, die er van de buurtbewoners uitgaat.

Op 16 september wordt ik in de vroege avond opgebeld, door een zekere heer Otten, dat voor een der vensters het traliwerk en de daarachter gemonteerde luxaanplaat is verdwenen en bovendien het onderste deel van het glas-inloodraam is verwijderd. Van het gebeurde werd in "De Gelderlander" van 17 september j.l. het volgende bericht opgenomen onder de kop:

"Vernielingen door inbraak in de Nicolaaskapel op Valkhof"

Door onze verslaggeefster

Nijmegen - Onbekenden hebben gisteren (15 of 16 sept. FB) Ingebroken in de Nicolaaskapel op het Valkhof, beter bekend als de Valkhofkapel. Buit is er niet gemaakt, wel werden er vernielingen aangericht.

Dat meldde F. Boshouwers van de Valkhofvereniging die van de daad in kennis was gesteld door een bezoeker van het park die er gisteravond z'n hond uitliet. Op zijn beurt schakelde Boshouwers de politie in en ging een kijkje nemen. Er bleek een stalen rooster voor een glas-inloodraam te zijn verwijderd en vervolgens was een deel van

het glas-in lood vernield. Binnen bleek het offerblok omgegooid, maar dat had geen geld opgeleverd, wist Boshouwers. "Dat halen we er altijd uit aan

het eind van de dag." Alle vernielde spullen zijn in de buurt van de kapel teruggevonden. Boshouwers zegt 'de zinloze vernieling' te betreuren maar is blij omwille van de sociale controle. Hoe veel de schade bedraagt, wist hij nog niet.

De Nicolaaskapel, een uit de Middeleeuwen daterend kerkje, is Nijmegens oudste gebouw." (en bijna het oudste intacte kerkgebouw van Nederland FB).

Tot zover het krantenbericht.

Overleg met de afdeling Bouwkunde der Gemeente Nijmegen (de heer Zwartjes) leidde tot adequaat optreden om de schadeherstelling aan het raam op te starten. Binnenkort wordt in plaats van luxaan (kunstof-'glas') gepantserd glas aangebracht. Dit was reeds in voorbereiding, maar wordt nu versneld uitgevoerd. Omdat de ramen bijna allen in maat en vorm verschillen is dat een moeilijke opdracht. We hopen dat passanten alert blijven op crimineel gedrag rond de St. Nicolaaskapel, de zogenaamde 'Barbarossaruïne' (St. Maartenskapel) en de andere burchtresten in en rond het Valkhof. De heer Otten danken wij langs deze weg voor zijn melding.

IN MEMORIAM – HENK SCHOONWATER

Door Fer Boshouwers, voorzitter

Henk Schoonwater, oud-bestuurslid van de Valkhofvereniging en tot aan zijn dood lid van de redactie van het Valkhofnieuws is vrij plotseling in zijn woonplaats Arnhem overleden. Hij werd 77 jaar geleden in de Nijmeegse Ziekerstraat geboren.

Henk was reeds in een zeer vroeg stadium lid van onze vereniging en maakte zich onder andere zeer verdienstelijk door het schrijven van kunst- en bouwhistorische artikelen. Zijn grote belangstelling was gelegen in de historie van de kerk en zijn voorkeur daarbinnen ging uit naar de Byzantijnse ritus. In de aanvang van zijn beroepsleven was hij decoratieschilder, maar door cursussen en veel zelfstudie ontwikkelde hij zich tot een verdienstelijk iconenschilder. Twee van de drie iconen op het altaar in de St. Nicolaaskapel zijn door Henk vervaardigd. Zijn inlevingsvermogen en kennis was op dat gebied zeer groot. Hij gaf daarin jarenlang zelf cursussen en genoot een behoorlijke faam. Hij was daarbij echter ook de meester die gevolgd wenste te worden in zijn opvattingen.

In zijn voormalige woning te Arnhem (hij verhuisde gedwongen anderhalf jaar geleden) had hij een macht aan boekwerken over kunst en cultuur, waarvan een groot aantal tot de vooraanstaande werken mogen worden gerekend, vaak in zeer vroege drukuitvoeringen of handschriften aanwezig. Zijn voorliefde voor mystiek kwam in de inrichting van zijn woning sterk tot uitdrukking, zó zelfs dat je meende een andere wereld in te stappen.

Hij was op zijn gevorderde leeftijd niet meer bij machte om na de verhuizing alles weer een vertrouwde plaats te geven. Dat bezorgde hem veel verdriet.

Als bestuurslid nam hij deel aan de bestuursvergaderingen, noteerde alles met de grootste zorg maar nam zelf slechts zelden het woord, behalve als zijn opvattingen in het gedrang kwamen.

In Arnhem was Henk actief als voorzitter van de commissie kerkschatten van de St. Walburgiskerk en was hij ook een zeer gewaardeerde gids bij de rondleidingen in die kerk.

In Nijmegen was hij actief in de Byzantijnse ritus, die haar huisvesting vindt in de kapel van de Dobbelmanweg. Overigens was hij geen lid van de orthodoxe kerk, maar rooms-katholiek.

Ondanks zijn zwakke gezondheid heeft Henk steeds een zinvolle bijdrage geleverd aan meerdere culturele interessegebieden waarbij velen van hem hebben geleerd.

Zijn echtgenote, dochters en kleinkind wensen wij veel sterkte toe bij het verwerken van dit grote verlies. De vereniging verliest in Henk een zeer gewaardeerd lid. Wij zullen hem gedenken door in de nabije toekomst een selectie van zijn artikelen te herplaatsen.

Henk Schoonwater (1922-1999) – redactiemedewerker en oud-bestuurslid

TENSTOONSTELLING 'ELCERLYC' VAN CHRIS GEYSBERS IN ST. NICOLAASKAPEL

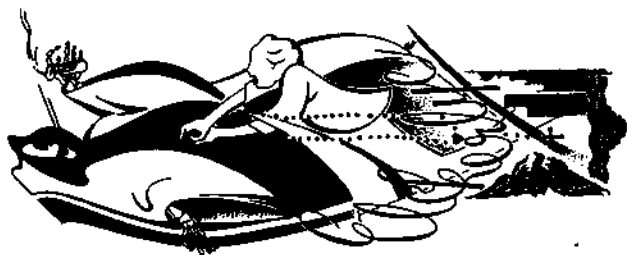
Door E.F.M. Boshouwers, conservator

Op zaterdag 30 oktober is wederom een tentoonstelling geopend van grafisch werk van Chris Geysbers in de St. Nicolaaskapel op het Valkhof. Chris Geysberts exposeerde vorig jaar reeds met succes met tekeningen rond het middeleeuwse mirakelspel "Mariken van Nieumeghen". Nu worden prenten tentoongesteld van het moraliserende middeleeuwse drama "Spiegel der Salicheyt van Elcerlyc" kortweg aangeduid met "Elcerlyc".

In de ons omringende landen werden bewerkingen geschreven van dit oorspronkelijk in onze gewesten ontstane toneelstuk; in het Engels onder de naam 'Everyman' en in het Duits 'Jedermann' geheten.

Het werk van Chis Geysberts wordt gekenmerkt door een hang naar het

mystieke en heeft soms surrealistische trekken. De inleiding bij de opening werd verricht door Harrie Janssen, voorheen journalist bij de Gelderlander. De tentoonstelling is tot en met 15 december in de kapel te bewonderen (op zaterdag en zondag van 14.00 tot 16.00 uur)

HET KASTEEL-RAADHUIS TE HELMOND

Door E.F.M. Boshouwers, conservator

Als je geboorte-akte wordt opgemaakt in een kasteel-raadhuis, en je voor elke burgerverplichting door een mooi park het kasteel moet betreden, dan is het begrijpelijk dat men zegt: "Interesse voor historie en voor kastelen in het bijzonder is hem met de paplepel ingegeven", dan gaat dat voor schrijver dezes op. Hij werd aldaar geboren in 1941.

Tot 1921 werd het kasteel van Helmond nog particulier bewoond door de familie Wesselman van Helmond. De laatste mannelijke Wesselman, die het kasteel bewoonde was Jonkheer Carel Frederik Wesselman van Helmond. Hij overleed na een gevaarlijke operatie in de "Zie-kenverpleging Prinsengracht" te Amsterdam op 12 juli 1918. Zijn douariere, Anna Maria Emilia Arnoldina de Jonge van Zwijnsbergen, bleef achter met twee ongehuwde dochters en zij zette vanaf dat moment vaart achter de reeds door haar echtgenoot gedane pogingen om het kasteel te verkopen. Dit had alles te maken met de bewoonbaarheid en de financiële besommeringen omtrent het onderhoud.

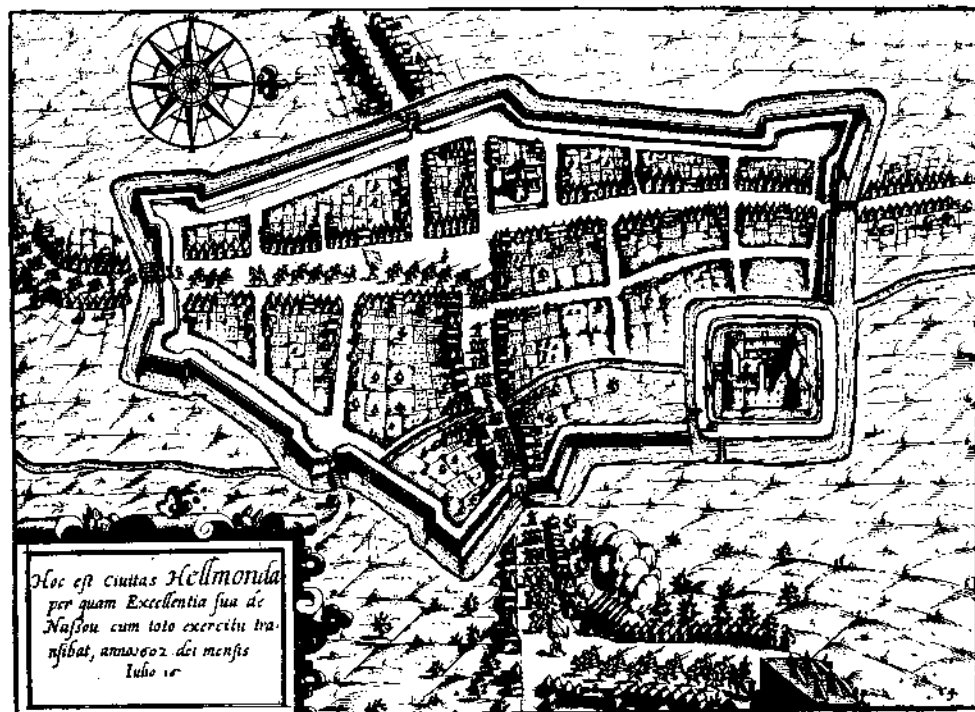
Reeds waren in de jaren vóór de uiteindelijke verkoop van het kasteel aan de Gemeente Helmond, steeds kleine stukjes van het park aan belendende fabriekscomplexen overgedaan. De angst dat er niets meer van het fraaie park met waterpartijen zou overblijven, en de behoefte aan een concentratie van gemeentelijke diensten op één plek, hebben uiteindelijk geleid tot aankoop.

De aankoop werd gerealiseerd - na een raadsbesluit dienaangaande op

12 april 1920 - op 10 januari 1921, en op de eerste maart 1921 werd het kasteel ter beschikking gesteld. Minister de Visser van het toenmalige departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen had, na raadpleging van diverse andere overheden en overheidsdiensten, zijn goedkeuring verleend.

Het gehele perceel, groot 4.17.82 H.A., met inbegrip van nog andere onroerende goederen, maar ook het gehele archief van het kasteel tot 1781 in origineel en het familie-archief van familie Wesselman vanaf 1781 in kopie werd overgedragen voor een bedrag van f 215.000,-. In aanmerking moet worden genomen, dat het kasteel van woning moest worden omgebouwd tot raadhuis. De aankoopprijs was daarom aan de lage kant.

De Gemeente Helmond trok na overleg met jhr. mr. Victor de Stuers, destijds adviseur van de minister van O.K. en W. inzake Rijksmonumenten en voorzitter van de Rijksmonumenten- commissie, J.W. Hanrath uit Hilversum aan als architect, die belast werd met de restauratie en de verbouwing. Een boeiende tijd brak aan. Het kasteel werd ingrijpend gewijzigd, echter zonder de sfeer en de uitstraling aan te tasten.

Plattegrond van Helmond in 1602, tijdens doortocht van de troepen van Prins Maurits

Het bouwwerk kreeg een publieke functie, alsook het park eromheen gelegen.

Tot het midden van de jaren tachtig heeft het voluit als stadhuis gefunctioneerd, maar na zestig jaren was er al weer decennia sprake van verspreiding van gemeentelijke diensten en werd de behoefte gevoeld aan een nieuw stadskantoor. Het stadskantoor is er gekomen, maar in het kasteel worden nog steeds de raadsvergaderingen gehouden en burgerlijke huwelijken voltrokken. In de overgrote meerderheid der ruimten huist nu het gemeentemuseum, d.w.z. voor de historische collectie van de stad en deels voor kunstwerken. Met name de moderne kunst is ondergebracht in "Het Meihuis" onder de traverse (=vaste oeververbinding over de Zuid-Willemsvaart. Deze dependance bevindt zich in het park op een steenworp van het kasteel. Op ca. 1500 meter van het kasteel bevindt zich aan de Westzijde van het stadscentrum het oude jachtgebied van de Heren van Helmond onder de naam Warande. In het midden daarvan bevindt zich een vijver met schiereiland (toegangspoort), waarin de begraafplaats van de diverse elkaar opvolgende adellijke families is gelegen. Er is sprake van een kelder, maar ook zijn er bovengrondse zerken. 's Winters als de vijver was bevroren hadden we er vrije toegang en zaten vaak op de zerken om de schaatsen onder te binden. Er waren opmerkelijk veel kindvergraven bij, herinner ik me.

Het kasteel dateerde van omstreeks 1400 en werd gebouwd in een carrévorm met vier hoektorens en een binnenplaats. Bij de verbouwing in de jaren twintig is er in de Zuidwesthoek van die binnenplaats weer een trompetterstoren gebouwd. Het kasteel heeft qua grondplan veel overeenkomsten met het Muider slot, maar is mogelijk wat kleiner van omvang.

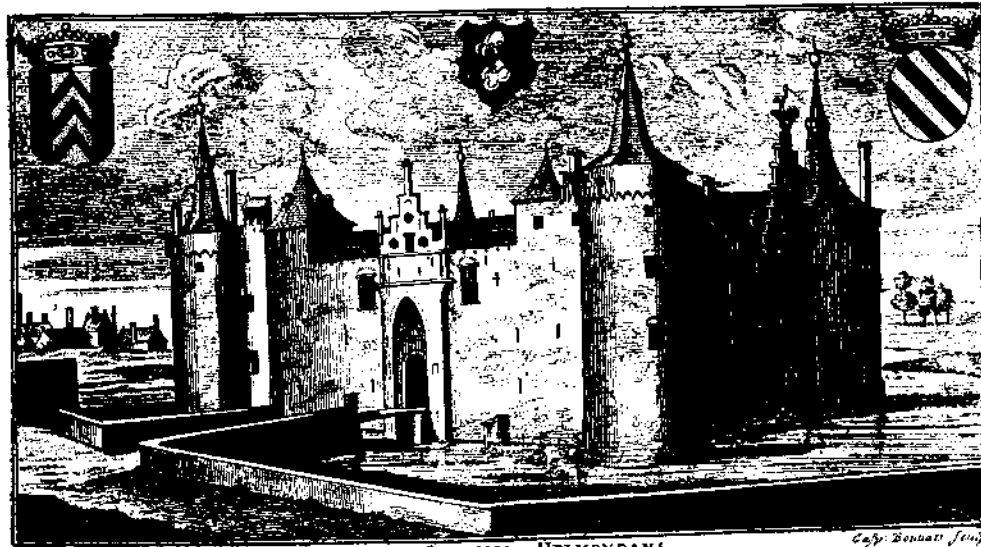
Vóór de bouw van dit kasteel heeft aan de Westzijde van de Zuid-Willemsvaart een ander kasteel gelegen, dat bij opgravingen in de jaren zestig en zeventig is blootgelegd.

"Toen 5 juli 1314 Jan Berthout, heer van Berlaer, zijn bezittingen te Lier afstond aan den hertog van Brabant, ontving hij daarvoor in ruil de heerlijkheid Helmond, en wel in 't bijzonder 't dorp, 't huis, den perck ende moelen en 't lant van Helmont." Na de familie van Berlaer resideerden op het nieuwe door de van Berlaers gebouwde kasteel, achtereenvolgens de adellijke familie Van Cortenbach, de familie der graven van Arberg, en tenslotte de familie Wesselman van Helmond. Het kasteel-raadhuis-museum is de moeite van een bezoek waard. Met een wandeling door het park de "Warande" kan het een totaal-belevens worden. Wie er niet naartoe kan gaan kan zich inleven via het boek van Jac. J.M. Heeren: "Geschiedenis van het kasteel-raadhuis en de heren van Helmond", een uitgave van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 1938. Ter illustratie is door het

Gemeente-museum van Helmond in hetzelfde jaar een prentenatlas uitgegeven onder de titel: Helmond's Kasteel-Geschiedenis in Beeld". Het ligt in de bedoeling om voor de leden van de Valkhofvereniging een excursie naar Helmond en het

kasteel-raadhuis-museum te organiseren.

De illustraties komen uit Helmond's Kasteel-geschiedenis in beeld, Uitgave van Gemeente Museum Helmond, 1938:

Het Kasteel van Helmond, naar tekening van J. van Croos (1706)

Achterzijde, vóór en na de restauratie (raadszaal)

DIEDERIK VAN LENT – BURGGRAAF VAN NIJMEGEN – KASTEELHEER IN LENT

Door M.A.G.M. Schenkels

Op verzoek van de Valkhofvereniging werd door de heer Schenkels namens de Historische Kring Lent voor de 21ste Algemene Ledenvergadering een korte lezing geconcipeerd, waarvan de tekst nu in Valkhofnieuws wordt opgenomen zodat alle leden er kennis van kunnen nemen. In overleg met het bestuur kozen wij een periode waarin op het Valkhof een opvolgingsdrama zich afspeelde dat escaleerde in de verwoestende burgeroorlog tussen de van Heekerens en de Bronckhorsten die, zoals Arkstee in 'Nijmegen, de oude hoofdstad der Batavieren' schreef "...de landman gedurende achttien jaren belette zijn akkers te bewerken."

De onderlinge twisten en het gekonkel aan het Hertogelijk hof vielen samen met de uitbreiding van de beschermde stad binnen de wallen. Wat impliceerde dat het Valkhof binnen de stadswallen kwam en zijn citadelfunctie verloor. In het boek van ir. J.J. Weve vinden wij in deze periode geen werkzaamheden op het Valkhof die de burcht een niet door Nijmegen gecontroleerde ingang zou geven.

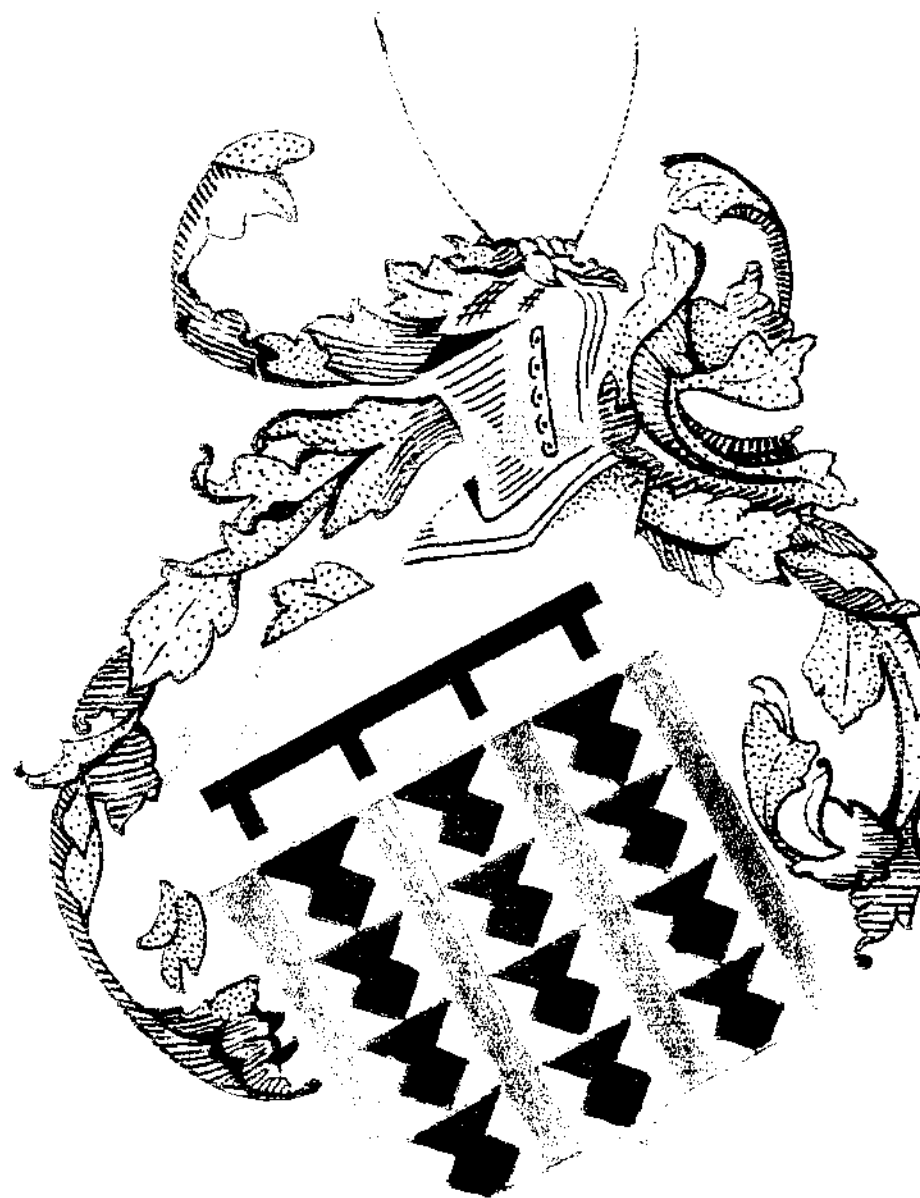
Het is de periode waarin Diederik van Lent als opperrentmeester en geheim kamerheer van de hertog een belangrijke rol speelde in de gewestelijke politiek. De lezing is dan ook 'opgehangen' aan deze burggraaf van Nijmegen en kasteelheer in Lent en Bunsward.

Kastelen Diederik van Lent verwoest ...

Wie was eigenlijk Diederik van Lent, naar wie een nieuw seniorencomplex aan de nieuwe Diederik van Lentlaan in Lent werd genoemd en had hij iets met het Valkhof te maken?

Willem van Berchem is in zijn Gelderse Kroniek over de jaren 1341 tot 1481 kort en bondig over deze Theodericus de Lente. Hij schrijft: "...die dagen hield Diederik van Lent zich met zijn medestanders op in zijn kastelen in Buinsweerd en Lent, en berokkende de inwoners van Nijmegen voortdurend schade. Daarop nam Hertog Eduard met Nijmeegse hulp Buinsweerd in, nam de bezetting van 26 man gevangen, waarvan één man ontkwam, liet hen op de Nijmeegse hoofdberg terechtstellen en zette hun hoofden op staken tot schrik van zijn vijanden. Daarop nam hij nog andere kastelen in en verwoestte die. In Lent, Bemmelen, Zulen, Aversaayt, Tuyl, Apeltern, Loenen, Dornick, Senderen en Balveren." Deze gebeurtenissen speelden zich af in 1354 en 55.

Dominee Smetius vertaalt Willem van Berchem wel heel erg vrij in zijn Chronyck van de Stad der Batavieren wanneer hij schrijft: "Het kasteel van Buinsweerd hetwelk de

Familiewapen van Diederik van Lent – door M.A.G.M. Schenkels (1999)

inwooners van Nijmegen overlast deede, wierd van Hertog Eduard en de Nijmeegschen ingenomen, en de stropers die daarop lagen, wierden allen onthalt en hunne hoofden op staken gezet rondom het Bergskan hetwelk daarom nog heedendage de Hoofd-Berg wordt genoemd." Smetius bouwt hier een waarde-oordeel in. Hij suggereert een legitieme 'politieele actie' waarin stropers terecht gestraft worden. Diederik van Lent noemt hij helemaal niet. Realiteit is dat die zogenaamde stropers weerplichtige huismannen waren die daartoe door de dorpsvergadering werden aangewezen. In die tijd gold namelijk de weerplicht en de arbeidsplicht voor de mannelijke ingezetenen in de ambten van het hertogdom.

In zijn monografie over het dorp Lent in 'Bijdragen en Medelingen van Gelder' volgt van Schevickhaven het waarde-oordeel van Smetius en dikt dat nog weer aan. Hij schrijft letterlijk: "In dat onrustige tijdperk onzer geschiedenis, dat bekend staat als de twisten der Heekerens en Bronkhorsten, was omstreeks het jaar 1355, Heer Diederik van Lent een van de machtigste aanhangers van Hertog Reinald terwijl de stad Nijmegen het hield met hertog Eduard. Uit zijn kasteel te Lent en uit zijn huis te Buinsweerd bij Beuningen deed hij met zijn volgelingen der Stad voortdurend grooten overlast aan door strooptochten op haar grondgebied, het aanhouden en uitplunderen van hare burgers en andere wandaden. Om daaraan een einde te maken sloeg hertog Eduard

het beleg voor het huis te Buinsweerd en nam dit in. Van de bezetting, die uit omtrent 24 man bestond, wist er één te ontkomen door den schijn aan te nemen van tot de belegeraars te behooren. Alle overigen werden op bevel van hertog Eduard als roovers behandeld en onthoofd, terwijl hunne hoofden op staken werden gestoken." Ook van Schevickhaven is hier suggestief waardoor de conclusie voor de hand ligt dat Diederik van Lent als een soort roofridder tekeer ging. Dat is, zoals we straks zien, onjuist. Willem van Berchem beperkt zich tot continuo molestias: voortdurende schade.

Smetius én van Schevickhaven suggereren vanzelfsprekende legitimiteit aan Nijmeegse zijde en zijn gaan voorbij aan de Nijmeegse intentie om alle bedreigende kastelen in de omgeving van Nijmegen te verwoesten. Zeker de kastelen langs de Waal, de aorta van de Nijmeegse handel. Dr. Gorissen is in zijn Stede-Atlas van Nijmegen in het hoofdstuk 'Gordel der Woestenij' hierover heel stellig en hij geeft aan hoe Nijmegen alle bedreigende kastelen ten Noorden en ten Zuiden van de Waal uitschakelde. Nijmegen maakte gebruik van de burgeroorlogstroebelen om zich van een aantal kastelen te ontdoen. Verder vertellen deze bronnen weinig over de betekenis van de van Lents als ministerialen van de Hertog en stadsbestuurders van de stad Nijmegen.

"Heidsense Capel op 't Valkhof" Gewassen pentekening van H. Spilman 1745 (part. coll.)

Een politieke rol voor Diederik

Er komt pas tekening in de lijnen van de adellijke geslachten van Lent na het verschijnen van drie lijvige banden onder de titel 'Quellen zu einer Geschichte der Familien van Lent' van Dr. Herwarth Lent uit Bergisch-Gladbach en zijn zus Oberstudienrätin Siegrun Lent uit Recklinghausen.

Zij raadpleegden in jarenlang onderzoek de bekende Nederlandse bronnen en minder bekende bronnen van gilden, broederschappen en stadsrekeningen naast de archieven van het Stift Bedburg, Gravendal en Hoch Elten, de stadsarchieven van Goch, Kleve en Emmerich en het hertogelijk archief Kleef. En tal van andere bronnen waarnaar werd verwezen. Aan de hand van deze lawine van genealogische gegevens maakten wij met medewerking van deze auteurs een inventarisatie van de functies en de bezittingen van de van Lent's in Gelder en Kleef in de late middeleeuwen. Daaraan ontleenden wij de gegevens over Diederik van Lent.

Toen zijn kastelen in 1355 werden verwoest, was Diederik van Lent een dikke vijftiger. Nu gaan wij vijftien jaar terug in de geschiedenis. Reinald II, bijgenaamd de Zwarte, heeft zojuist de hertogshoed ontvangen. Gelder en speciaal Nijmegen gaat het economisch voor de wind. In de bronnen wordt Diederik van Lent door de hertog 'onsen lieven neve ende rait' genoemd of onze man en raad. Hij was, wat wij noemen, geheim kamerheer en als opperrentmeester

de vertrouweling van Reinald II. De korte afstand tussen het Valkhof, de residentie van de hertog, en Lent vergemakkelijkte de communicatie.

In 1342 is Diederik van Lent landrentmeester van Opper-Gelder en het land van Montfoort, van het Rijk van Nijmegen met de Duffelt, het Land van Maas en Waal, De Tieler- en Bommeler Waard, het Land van Beesd en Rhenoy en de Neder- en Over-Betuwe. In 1348 wordt daaraan het kwartier van Zutphen toegevoegd. In het kwartier van de Veluwe was Jan van Lent opperrentmeester.

Uit de bewaard gebleven financiële jaarverslagen, blijkt financiële deskundigheid van Diederik van Lent, zorgvuldige verantwoording van zijn handelingen met verwijzing naar tal van getuigen en creativiteit. Zo verhoogde hij uitstaande vorderingen met vele procenten omdat de vastgestelde waarde was 'ingeslagen' en hij verwierf extra inkomsten uit de zogenaamde 'recepta emergentia'. Meer dan noodzakelijk, want de militaire inspanningen voor de vele veldtochten verslonden kapitalen. Een zorgvuldig boekhouder en een gezagsgetrouwe ambtenaar die zijn meester getrouw diende en daarvoor vorstelijk werd beloond, zoals uit tal van transacties blijkt. Ook na de plotselinge dood van Reinald II in 1343 zou hij zijn meester dienen door zijn oudste zoon Reinald, de wettige opvolger die toen 13 jaar was, met zijn medestanders te verdedigen en

de politieke erfenis van Reinald de Zwarte uit te voeren.

Het is niet ondenkbaar dat raadsheer Diederik de genante vertoning van prinses Eleonora, de vrouw van Reinald II, op het Valkhof heeft meegemaakt. Zij drong toen, met haar twee zoontjes Reinald en Eduard aan de hand, de raadszaal binnen en ontblootte haar borsten om de raadsleden ervan te overtuigen dat zij niet melaats was zoals de hertog zou hebben beweerd. Dit pikante verhaal is op de klassieke manier in de geschiedenisboekjes opgetekend: de sympathieke, verstoten en bedrogen echtgenote en de ongevoelige, onbetrouwbare echtgenoot. Waar of niet waar: uit de geschiedenisboekjes weten wij dat Eleonora geen katje was om zonder handschoenen aan te pakken, en dat zij ongevoelig en wraakzuchtig was in haar kuiperijen om haar oudste zoon en naamgenoot van haar man de hertogshoed te ontnemen ten gunste van haar tweede zoon Eduard.

Groei van Nijmegen - spanningen in Gelre

Of Diederik van Lent deze scène nu wel of niet heeft meegemaakt is niet relevant. Relevant is dat Diederik de politieke verschillen van inzicht tussen Reinald en Eleonora kende, wist wat het gekonkel aan het hof inhield, de binnen- en buitenlandse verhoudingen op hun mérites wist te beoordelen en als trouwe ministerialis daarnaar handelde. Na de tragische dood van Reinald de Zwarte waren dat primair de

financiële problemen want Reinald had torenhoge schulden nagelaten. Buitenlandse hulp van de graaf van Holland moest uitkomst brengen. De hebzuchtige van Meurs verrijkte zich en in de familie van de van Valkenburg, die met de Gelderse hertogelijke familie verwant was, ontstonden tegenstellingen. Tegenstellingen dus in die hoogadellijke familie, en tegenstellingen tussen de hoge adel met hertogin-moeder Eleonora enerzijds, en de landadel en de adel van de ministerialen anderzijds, waarbij Diederik van Lent consequent de zijde van de legitieme opvolger koos. Daarbij had Diederik te maken met de voorsluipende groeiende invloed van de kwartierhoofdsteden in ruil voor de inlossing van hogere bedden (belastingen), en de controverses tussen de gevestigde dynastiën van regenten/kooplieden contra de gilden en broederschappen die meer besluitbevoegdheid in het stadsbestuur eisten... De spanning in het Gelderse gebied begon op te lopen.

Nijmegen was in die tijd 'primus inter pares' in de Gelderse stedenfamilie en politiek centrum van het gewest met het Valkhof als residentie van de hertog. Nijmegen was in die tijd de grootste stad tussen Keulen en Utrecht en een markt met een levendige transitohandel. Haar stadsbestuurders voerde een Europa-brede handelspolitiek, en streefden in het belang van haar handel naar vrede in haar primaire

marktgebieden, de stroomgebieden van Rijn en Maas.

Sinds Nijmegen in 1230 een vrije Rijksstad was geworden en 17 jaar later Gelders werd, was de stadsregering vast in handen van dynastiën van regenten/kooplieden waaronder de van Lent's die vanaf 1242 onafgebroken deel uitmaakt van de stadsregering. In de periode dat Diederik van Lent opperrentmeester was en burggraaf van Nijmegen werd, waren dat Baldekinus en Reymboldus van Lent. In de Duffelt, het overgangsgebied tussen Gelder en Kleef was Ysebrand van Lent ambtman en dijkgraaf, Gerardus van Lent richter in Kranenburg en Gerrit Kebbe van Lent richter in Niel bij Kranenburg.

De stad groeide zo explosief dat in deze periode aan de tweede omwalling van de stad werd begonnen. De oppervlakte van de stad binnen de wallen groeide zo van amper 15 hectare uit naar 29 hectare. Bij deze uitbreiding kwam het Valkhof binnen de stadswallen te liggen en verloor de burcht haar citadelfunctie, waardoor de hertogelijke residentie militair kwetsbaar werd. De uitbreiding van de stad werd als een voldongen feit beschouwd en er werden vooralsnog geen maatregelen getroffen om de burcht onafhankelijk van de stad te maken door een onbelemmerde vrije burchtingang buiten controle van de stad te realiseren. Bij Weve lezen wij dat in deze periode herstelwerkzaamheden werden verricht en de vertrekken van de hertogin-moeder Eleonora werden

gerenoveerd. Wel constateren wij aan de hand van de bronnen dat Reinald III kasteel Ooy als een vluchtresidentie gebruikte.

Onder Reinald II nam de economische groei van Nijmegen sprongsgewijs toe ondanks een sterke economische crisis en demografische rampen. De potentaten in de leenstaten voerden onderlinge en kostbare oorlogen en zij grepen naar het moderne wapen van geldontwaarding waarmee de toch al glijdende economie verder werd ontwricht. Langdurige hongersnoden en de Zwarte Dood (de pest) decimeerde, vooral in Frankrijk, de bevolking. De machtige Hanze boycotte de Vlaamse steden, waardoor de actieve handel terugliep. Dordrecht werd stapelplaats voor de handel op Engeland, zeer ten voordele van Nijmegenen Tiel. De Hanzestadjes Zwolle, Kampen, Deventer, Hattem, Elburg, Harderwijk en Zutphen namen de handel van Utrecht over en voeren met hun koggen naar de Oostzee. Nijmegen had daar een handelsnederzetting op het eiland Schonen, vertelt dr. G. Pikkemaat.

Een Gelderse burgeroorlog

Het primaat van Nijmegen werd in de Gelderse steden als vanzelfsprekend aanvaard. Toen de stad in 1344 de meerderjarig verklaarde Reinald III als hertog inhuldigde, volgden ook de andere steden. Iedereen wist wel dat het een coup van de van Heeckerens was om de erfopvolging naar hun wensen veilig te stellen.

Dit was het begin van steeds fellere partijtwisten in Gelder tussen de hoge adel onder leiding van Gijsbert van Bronckhorst met hertogin-moeder Eleonora als bondgenote, en de landadel plus de ministerialen onder leiding van Frederik van de Eze die tenslotte escaleerden in een verwoestende burgeroorlog.

Wij zullen voorbijgaan aan de jarenlange intriges aan het hof, waar de voogdijsraad met de hertogin-moeder geen middel onbepoofd liet om Reinald de hertogshoed te ontnemen ten gunste van de jongste zoon Eduard, die naar zijn koninklijke oom Eduard III van Engeland was vernoemd. De Bronckhorsten (het kamp van Eduard en Eleonora) steunden op invloedrijke edelen met financiële armslag zoals enkele van Valkenburgs, van Waardenburgs en de hebzuchtige van Meurs. De Heeckerens (het kamp van Reinald en Diederik) leken heel sterk met graaf Johan van Kleef, die met de zus van Reinald II, Margaretha, was getrouwd en de rechten van Reinald III steunde. Met de machtige Arent van Arkel, Walraven van Valkenburg, Jan van Kuilenburg en Zweder van Voorst. In dit rijtje wordt in de "Historia Gelria" ook Diederik genoemd als Dominus de Buinsweerd. Realiteit is, dat noch Buinsweerd noch Lent ooit heerlijkheden zijn geweest.

In dat politieke steekspel wordt Diederik burggraaf van Nijmegen. In die hoedanigheid is hij getuige bij het verdrag van Willem van Beieren en Reinald op 3 november 1348 waarin

beide hertogen wederzijdse hulp en bescherming overeenkomen. Ook is hij betrokken bij de aanstelling van nieuwe ministerialen op 6 december 1348 die de eed van trouw aan hertog Reinald aflegden. Tot ontsteltenis van de stad Nijmegen was Reinald III zonder iemand daar in te kennen met Maria van Brabant gehuwd en koos daarmee openlijk de zijde van de Brabantse hertog. Nijmegen wilde echter goede handelsbetrekkingen met Engeland en daarom vriendschap met Holland. Nijmegen en de partij van Eleonora zagen in Brabant een vijand omdat Brabant in de honderdjarige oorlog tussen Frankrijk en Engeland aan de Franse kant stond.

In 1348 en 1349 voltrekt zich het 'koningsdrama' op het Valkhof wanneer Eleonora de hertogshoed voor Eduard opeist en Nijmegen als bondgenoot aan haar zijde weet. Gijsbert van Bronckhorst wordt door Reinald van zijn functies ontheven en vervangen door Arent van Arkel. Om de rebellie de kop in te drukken en andere steden te weerhouden het voorbeeld van Nijmegen te volgen, belegeren de Heeckerens de stad en bezetten Nijmegen op 16 april 1350. Op 24 augustus wordt Tiel ingenomen. De Heeckerens, c.q. Diederik van Lent, maken dan belangrijke politieke en militaire fouten. Zij laten toe dat iedereen zich met het Gelderse conflict bemoeit en dat er in 1352 een verzoening tot stand kwam die Eleonora alle kansen bood haar zin door te drijven. Een jaar later is zij

daarin geslaagd als Eduard voor 7 jaar meester en berechter van Gelder wordt.

Een openlijke oorlog tussen de rivaliserende partijen is het gevolg. Nijmegen staat aan de kant van Eduard lijnrecht tegenover Johan van Kleef en de Heekerens. Reinald III verovert Arnhem en Rozendaal. Kleef en de kasteelheren blokkeren de Nijmeegse handel op de rivier en over land. Dat bedoelt Willem van Berchem met continuo molestias. Of de Heekerens waren onmachtig om Nijmegen opnieuw te belegeren en in te nemen, óf zij hebben de militaire macht van Nijmegen en de Bronkhorsten onderschat. Realiteit is dat de Heekerens volkomen werden verrast door het offensief van Eduard en de zijnen met de reeds genoemde rij van verwoeste kastelen als gevolg...

Smetius en van Schevickhaven geven geen verdere bijzonderheden over de andere verwoeste kastelen aan de Waal, behalve de twee genoemde kastelen van Diederik van Lent. We hebben echter wel een vermoeden. Het kasteel Doornik (niet te verwarren met Doornenburg) lag op een boogschot afstand van het kasteel Lent in de richting van Bommel. Het was eigendom van Barthold van Doornick, verwant aan de vroegere burggraaf van Nijmegen, Johan van Doornike. Barthold van Doornick was de schoonzoon van Diederik. Hij was getrouwd met Geertruida, de oudste dochter van Diederik van Lent. Barthold was ambtman/richter in het

toenmalige Kleefse gebied van de Overbetuwe, ongeveer begrensd door de huidige snelweg A 325. Barthold is in gevangenschap geraakt, zo doen de oorkonden uit die tijd ons veronderstellen. Na zijn overlijden is Geertruida van Lent met de aanzienlijke edelman Allard van Sevenaer getrouwd.

Het kasteel Balveren bij Oosterhout was bezit van Jan van Lent. De kastelen Zulen en Aversaayt waren van de machtige Arent van Arkel, broer van de bisschop van Utrecht Jan van Arkel, en een gezworen vijand van Gijsbert van Bronckhorst. Hij had hem de voet dwars gezet in het oorlogje van Gijsbert met de bisschop van Utrecht.

Otto van Loenen was Heer van Loenen en Sander van Apeltern van Appeltern. Sander was gehuwd met de jongste dochter van Diederik van Lent, Hendrica. Het is evident dat Eduard en zijn wraakzuchtige moeder vooral Arent van Arkel en Diederik van Lent wilden treffen.

Bezittingen Diederik van Lent

Na de val van zijn kastelen verdwijnt Diederik van Lent van het politieke en militaire toneel. Het waarom daarvan vinden wij in de bronnen niet terug. Het is zeer wel mogelijk dat hij zich in zijn veilige Rindern heeft teruggetrokken, waarmee hij in 1349 was beleend. Dichtbij zijn vriend Johan van Kleef die op de Kleefse Zwanenburg resideerde.

In 1356 wordt er een voorlopige verzoening bereikt tussen Johan van Kleef en Reinald enerzijds en Eduard anderzijds. Daarin wordt onder meer

Het Huis te Doornik (reconstructie) door M.A.G.M. Schenkels (1987)

bepaald dat Diederik van Lent al zijn verloren gegane bezittingen terugontvangt. Ook de "Diederikse Tol" waarvan overigens de Klevenaren zijn vrijgesteld... De invloed van zijn Kleefse vriend spreekt hier duidelijk !

De burgeroorlog woedde echter voort totdat Eduard in de oorlog getroffen werd door een pijl van zijn edelman Herman Bier die hem doodde, omdat Eduard zijn vrouw had onteerd. Enkele maanden later overleed Reinald aan de gevolgen van zijn jarenlange gevangenschap. Daarmee was het Gelderse huis in de mannelijke lijn uitgestorven.

Nadat hij zich uit de actieve politiek had teruggetrokken, heeft hij zijn invloed en zijn vermogen aangewend om zijn kinderen en andere verwanten lucratieve functies te bezorgen, en daarmee ook het familiekapitaal zoveel mogelijk binnen de familie te houden. Dat blijkt uit tal van grondtransacties en erfpachtovereenkomsten. Hij werd daarbij geholpen door de non Hildegard van Lent, zijn zus of nicht (dat weten wij niet) die ook de economische zaken van het Stift (klooster) Sint Marcus in Bedburg regelde.

Hetzelfde deden Baldekinus van Lent, de schepen van Nijmegen en Ysebrant van Lent, de ambtman/richter in de Duffelt. Wij zien dan een merkwaardig politiek spel, waarbij de belangen van de uitgebreide familie nauw verstrengeld zijn met de belangen van de stad, van het gewest en van Kleef. Zo

werd zijn zoon Otto van Lent heer van Persingen en Wercheren met opvolgingsrecht voor de van Appelterns, de familie van zijn schoonzoon.

Heel merkwaardig is het gehakketak om het Schependom Lent, dat Nijmegen tenslotte in 1380 definitief kreeg. Echter met een bitter prijskaartje: de tienden (belasting) in de Lentse en Doornikse uiterwaarden, eigenlijk dus toebehorend aan de stad, gingen naar Otto van Lent en zijn neef Steven, de zoon van Ysebrant van Lent. Berend, de andere zoon van Diederik, behield de tienden uit de waarden tot Haalderen en de waarden bij Elten en zijn oudste zoon Dietrich werd schepen van Nijmegen evenals zijn neef Steven.

Diederik van Lent moet in ieder geval steenrijk zijn geweest. Zijn kastelen in Lent en Bunsward waren zogeheten "allodiaal goed" ofwel persoonlijk bezit. Beide kastelen komen niet voor in de leen- en pachtboeken. Het grootgrondbezit in Beuningen heeft hij verkregen van Jan van Lent de Boenighem. Diederik bezat voorts uitgebreid grootgrondbezit bij Goch en bij Asperden waar hij de kloosterhoeven bezat. Van Rycout van Lent erfde hij grootgrondbezit in de Ooypolder. Hij werd ook nog beleend met de tienden uit de waarden van Doornik tot Haalderen en met de tienden uit de Eldense waarden. Van zijn goede vriend Johan van Kleef kreeg hij de jaarlijkse schatting uit de molen van Sonsbeek en in Nijmegen bezat hij

een erfpachthoeve van Gravendal en rond 16 hectare bij Kevelaer.

Diederik hechtte meer aan klinkende munt dan aan traditioneel grondbezit, zo blijkt uit de transacties. Zo ontving hij de jaarlijkse schatting van de molen van Sonsbeek in de vorm van 30 malder rogge. Hij incasseerde contante zwartjes (toenmalige muntsoort) uit de Diederikse tol en hij wist de heerlijkheid Rindern voor het gigantische bedrag van 4.185 pond te verkopen.

Zijn bezittingen in Lent zelf waren vergelijkenderwijs heel bescheiden. In Lent waren de Nijmeegse Commanderie van Sint Jan, en het Patrocinium van Sint Martinus de grootste grondbezitters. Diederik moest 10% van de opbrengst uit de waarden tussen Doornik en Haalderen afdragen aan de Lentse Sint Maartenskerk.

Het laatste dat we van Diederik van Lent weten, is dat hij een huis koopt onder de Nijmeegse burchtpoort. In dat zelfde huis is hij uiteindelijk in 1377 overleden.

Bronvermelding

- *H. Arkstee*: Nijmegen, de oude hoofdstad der Batavieren
- *J. Brinkhof*: Nijmegen, vroeger en nu
- *P. Dollinger*: de Hanze: Opkomst, bloei en ondergang van een stedenverbond
- *H. en S. Lent*: Quellen zu einer geschichte von Lent
- *F. Gorissen*: Stede-atlas van Nijmegen
- *A. de Mooy*: de Gelderse Kroniek van Willem van Berchem
- *G. Pikkemaat*: geschiedenis van Nijmegen
- *H. van Schevickhaven*: Het dorp Lent – uit: Bijdragen en Mededelingen van Gelre
- *H. van Schevickhaven*: Rekeningen der stad Nijmegen
- *Joh. Smetius*: Chronyk van de Stad der Batavieren
- *P. Kloppers*: Nederland en Oranje – deel I
- Periodiek historisch cahier 'Lent Lang Vervlogen Tijd' nrs. 9, 10 en 17